

TARİHÎ SÜREÇTE EYÜP SULTAN CAMİSİ

Sevil DERİN*

Özet

Cami Eyüp ilçe merkezindeki büyük mezarlıklar ve külliyesinin içinde bulunmaktadır. Ebâ Eyyub-ı Ensari'nin, Muaviye'nin hilafeti döneminde Müslüman ordularının İstanbul kuşatmasında şehit düştüğüne ve surlara yakın bir yerde toprağa verildiğine inanılmaktadır. Yine inanışa göre 1453'te İstanbul'un fethi sırasında yetmiş yedi veli bu kabri aramaya başlamış ve kabri Şeyh Akşemseddin bulmuştur. Kabrin bulunduğu yere Fatih önce bir türbe ve daha sonra cami ile birlikte bir külliye inşa ettirmiştir. Zamanla önemli kişilerin de buraya gömülmesi ile etrafı mezarlıklarla dolan külliye, İstanbul için önemli bir inanç merkezi olmuştur.

Külliyesinin merkezinde yer alan cami ilk olarak 1456 yılında inşa edilmiş, zaman içinde bazı onarımlar geçirmiş, 1213/1798 senesinde onarılmaz durumda olduğu için yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. İnşaat 6 Cemaziyülâhır 1215/ 26 Ekim 1800 tarihinde tamamlanmış ve yeni cami açılmıştır. Bu ikinci inşadan sonra da pek çok kez onararak günümüze ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eyüp Sultan, Cami, Mimari, İnşaat, Onarım.

EYUP SULTAN MOSQUE IN HISTORICAL PROCESS

Abstract

The mosque is located inside of big cemeteries and Islamic-ottoman social complex in county town of Eyup. It is believed that Abu Ayyub al-Ansari martyred during Istanbul siege of Muslim armies in caliphate period of Muawiyah and buried in a place close to the fortifications. According to belief, seventy-seven saints started to search for this grave during conquest of Istanbul in 1453 and Sheik Akshamsaddin found it. Where the grave is located, Fatih had a mausoleum built at first and then he had a social complex with a mosque built. Over time, around of this social complex was filled with cemeteries because significant people buried there, it has become a significant belief center for Istanbul.

Mosque located in the center of social complex was built in 1456 firstly and had some repairs over time, it began to be rebuilt in 1213/1798 because it was out of repair. Construction was completed in the six-lunar month in the date of 1215/October 26, in 1800, and new mosque was opened. After this second construction, it was repaired many times and reach today.

Keywords: Eyup Sultan, Mosque, Architecture, Construction, Repair.

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü. E-mail: sevil.derin@cbu.edu.tr.

Büyük mezarlıklarla çevrili, medrese, türbe, imaret ve çifte hamamdan oluşan bir külliyeinin merkezinde yer alan cami, medrese ve türbe ile aynı avluyu paylaşmaktadır.¹ (Res. 1) İnşa malzemesi düzgün kesme taştır. (Res.2)

Bugünkü haliyle cami, enine dikdörtgen planlı ve merkezî kubbelidir. (Res. 3) Merkezî kubbe, dört yandan sekiz yarım kubbe ve fil ayaklarıyla desteklenmektedir. Mihrap nişi dışarıya doğru çıkıntılıdır ve üzeri yarım kubbe ile örtülüdür. Hünkâr mahfiline bir rampa ile çıkılmaktadır.

Üç yönden revaklarla çevrili avluya doğu ve batıda bulunan iki kapı ile giriş sağlanmaktadır. Kapılar Barok Dönem özellikleri gösteren unsurlar ile bezelidir. Kuzey yönde revak yoktur.² Revaklar sivri kemerlidir ve İyon tarzı başlıkları bulunan ince ve uzun sütunlara oturmaktadır. Avluda kubbeleri birbirinden ayıran kemerler siyah ve beyaz renkli mermerlerden yapılmıştır. İki yönde avlu duvarları üzerinde, ikişer sıra pencere

Res. 1 - Eyüp Külliyesi Planı.

(<https://ericrossacademic.files.wordpress.com/2011/11/eyc3bcp-sultan-plan.jpg>)

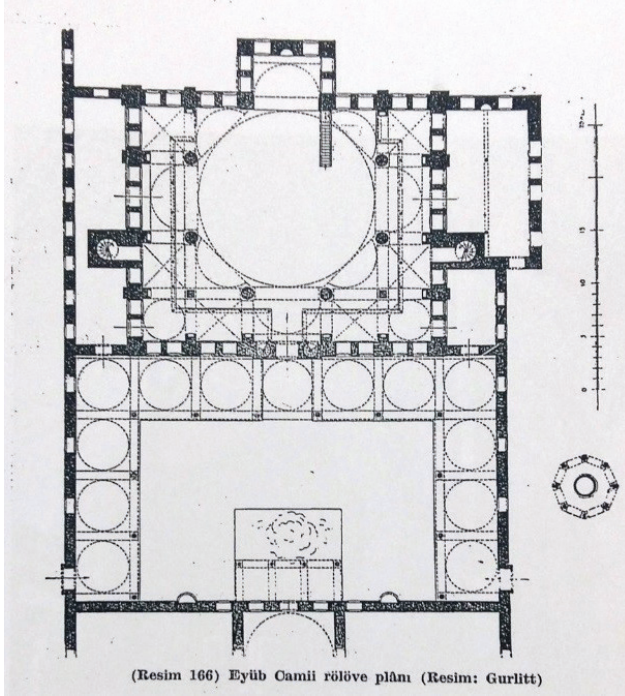
yer almaktadır. Alttakiler dikdörtgen formludur ve üzerinde hafif bir çökertme şeklinde, sivri kemerli bir alınlık bulunmaktadır. Bunların üzerinde ise alçıdan ve renkli camdan dışıklara sahip sivri kemerli bir pencere daha bulunmaktadır. (Res. 4)

1 Araştırmacılara göre bu organik bütünlük, İstanbul'da sonradan kurulacak külliyeler için örnek teşkil etmiştir. Bkz. Cantay, 2002, 41.

2 Kuzeyde türbe bulunmaktadır. Türbe duvarı XIX. yüzyıl boyunca çeşitli zamanlarda eski yapılardan devşirilen çini panolarla gelişigüzel kaplanmıştır. Bkz. Kuran, 1994, 132.

Res. 2 - Eyüp Camisi. (S. Derin, 2015)

Res. 3 - Eyüp Camisi, plan. (E. H. Ayverdi, 1953)

Res. 4 - Eyüp Camisi, avlu. (S. Derin, 2015)

Son cemaat yeri cephesinde ise pencereler mermerden, dikdörtgen formludur ve üzerindeki hafif çökertme yuvarlak kemerlidir. (Res. 5) Alt ve üst sıralarda pencere formları aynıdır. Her bir kemer açıklığı içine ikişer pencere yerleştirilmiştir. İkili pencere dizileri arasında ise Barok üslupta bir dış mihrap bulunmaktadır. Taç kapı profilli silmelerle sınırlandırılmıştır. İki yanda yine profiller üstünde birer sütunçe bulunmaktadır. Giriş açıklığının üzerinde ise iki adet kitabe vardır. Kitabeler “S” ve “C” kıvrımları etrafında gelişen akant motifleri ile taçlandırılmıştır. (Res. 6)

Kesme taştan minarelerin, eski cami minarelerinin kaideleri üstünde yeniden inşa edildiği düşünülmektedir. Asimetrik konumlarından dolayı farklı zamanlarda yapılmış olabileceği yönünde görüşler olduğu gibi minarelerin yeni yapılacak cami için nirengi noktası oluşturduğu ve yeni camide, eskisinde olduğu gibi, minarenin önünde bir kapı açıklığı bulundurulmak istendiği için bunların asimetrik olduğu da düşünülmektedir.³ Minarelerin gövdesi çokgen planlıdır. Çift şerefelidirler ve şerefe altında mukarnas sarkıtları bulunmaktadır. Petek ile külahın birleştiği yerlerde firuze renkli basit çiniler vardır. (Res. 7)

Harimde çok sayıda pencere açıklığı dikkat çeker. Pencereler renkli camdan içliklere sahiptir. Cami, üç yönden galeriler ile çevrelenmiştir. Merkezi kubbe etrafındaki yarım kubbeler silindirik gövdeli masif sütunlar üzerinde taşınmaktadır.⁴ (Res. 8)

3 Bkz. Kuran, 1994, 133; Ayverdi, 1973, 352-353.

4 Kuban, ayaklar ve galerilerin enretesan bir görünüşü olduğunu, böyle bir hacmin Barok etkisi

Res. 5 - Eyüp Camisi, son cemaat yeri.
(S. Derin, 2015)

Res. 6 - Eyüp Camisi, taç kapı.
(S. Derin, 2015)

Güneye doğru çıkıntı yapan geniş bir niş içinde yer alan mihrap oldukça özenlidir. (Res. 9) Çokgen mihrap nişinin her kenarı süslü şeritlerle vurgulanmıştır. Mihrap kavsarası dekoratif dilimli bir kemerle kuşatılmış durumdadır. Nişin üzerinde bir ayet kitabesi vardır. Mihrap, kıvrımlı bitkisel motiflerle taçlandırılmıştır.

Beyaz mermerden minber, yine geç dönem özellikleri taşıyan süsleme unsurları ile bezelidir. Aynalık, süpürgelik, giriş ve taç kısımlarında kıvrımlı bitkisel motiflerin oluşturduğu süsleme kompozisyonlarına yer verilmiştir. (Res. 10)

Yapının gerek avlu girişleri gerekse taç kapısı, mihrap ve minberi Barok karakterli dekoratif unsurlarla bezelidir. “S” ve “C” kıvrımlı akant yaprakları ve madalyonlar, profilli plasterlerle birlikte kullanılmıştır. Ayrıca caminin içinde ve avlusunda çok miktarda renkli cam kullanımı vardır. Merkezî kubbenin içinde kırmızı ve mavi tonların ağırlıkta olduğu ve klasik dönem özellikleri gösteren kalemişi süslemeler görülmektedir. (Res. 11) Bu bezemelerin yakın bir zamanda yapılmış olması muhtemeldir. Nitekim küçük kubbeler içinde caminin yapıldığı dönemin özelliklerine uygun, ağırlıklı olarak sarı ve yeşil renkte, kıvrımlı kalemişi motifler görülmektedir.

verecek şemaya sahip olduğu halde bilinçli olarak Barok yapılmadığını belirtmektedir. Bkz. Kuban, 1994, 34.

İlk Eyüp Camisi'nin plan özellikleri Evliya Çelebi ve Ayvansarayı'nın verdikleri bilgiler ışığında tanınmaktadır. Evliya Çelebi cami için şöyle demektedir:

(...) bir kubbelidir, mihrap tarafında yarım kubbesi daha vardır lakin o kadar yüksek değildir. Caminin içinde amut (sütun ya da ayak) yoktur. Orta kubbe etrafında metin kemerler vardır. Mihrap ve minberi sanatlı değildir. Hünkâr mahfili sağ taraftadır. İki kapılı, biri sağ canibinde diğeri kible kapısıdır. Kible kapısı üzerinde bir mermer üzerinde celi hat ile “*Hamden li-llahbeyt-i mamur oldu bu*” yazılıdır. Sağ ve solunda iki minaresi vardır. Haremin üç tarafı hücrelerle süslenmiştir. Ortasında cemaat maksuresi vardır. Bu maksure ile kabri Ebâ Eyyub beyninde asumana ser çekmiş iki çınar vardır ki cemaat sayesinde ibadet ederler.⁵

Fatih zamanında inşa edilen ilk cami yapısının, merkezî kubbeye doğu-batı yönünde eklenen iki yarım kubbe ile mekân bütünlüğü arayan bir yapı olduğunu ilk olarak Ayverdi dile getirmektedir.⁶ (Res. 12) Buna karşın ilk Eyüp Camisi'nin, iki yanında tabhane odaları bulunan, kare planlı, tek kubbeli bir imaret camisi olduğunu ileri süren görüşler de vardır.⁷ Bu ilk caminin de çeşitli onarımlara tabi tutulduğu bilinmektedir. 1690 yılındaki Eyüp yangınında caminin hünkâr mahfili, bir minaresi ve kubbesi yanmıştır. Caminin yanan yerleri üç ay içinde tamir edilerek yeniden ibadete açılmıştır. Bundan başka yıldırım isabeti nedeniyle 1723-24 senelerinde, uzun zamandan beri harap durumda olan minareler iki şerefeli olarak yeniden yapılmıştır.⁸ Ayverdi, yeni yapılan Eyüp Camisi'nde, bugün mevcut olmayan ve kendisinin fotoğrafladığı, cami içinde asılı duran 0,35 x 1,20 m ebadında bir rûznâmenin, yeni inşaatı adım adım takip eden biri tarafından 1296 yılında güzel bir nesihle yazıldığını söylemektedir.⁹ Rûznâmeye göre, eski cami tamamen sökülmüş ve temelleri, altı arşın derinliğe kadar inilerek yeniden yapılmıştır. Mevcut caminin 4 ayda temellerinin atılıp, 18 ayda kubbelerinin yapıldığı ve geriye kalan kısımların da 5 ayda tamamlandığı, inşaatın toplam 28 ay gibi kısa bir sürede bitirildiği anlaşılmaktadır.

İlk Eyüp Camisi'nin müstemilatına çok sayıda ekleme olduğuna *Hadika*'da değinilmektedir.¹⁰ Ayvansarayı türbeden sonra caminin yapıldığını belirterek, “tak dergâhındaki” kitabenin metnini vermektedir. Ardından camide yapılan ekler ve onarımlardan bahsetmektedir. Kaynakta, musalla önünde halen mevcut bulunan bir ekten, bunu cami vakıf sahiplerinden olan ve çok defa defterdar olmuş *Etmekçizâde Ahmet Paşa* adında bir zâtn yaptırdığından bahsedilmektedir. İlk Eyüp Camisi minarelerinin, kısa oldukları için, 1724'te boylarının uzatıldığı ve iki şerefeli olarak yeniden yapıldığı

5 Bkz. Kahraman ve Dağlı, 2004, 358-359.

6 Bkz. Ayverdi, 1973, 351-353.

7 Bkz. Kuran, 1994, 131.

8 Bkz. Cezar, 1963, 346, 351.

9 Bkz. Ayverdi, 1953, 217.

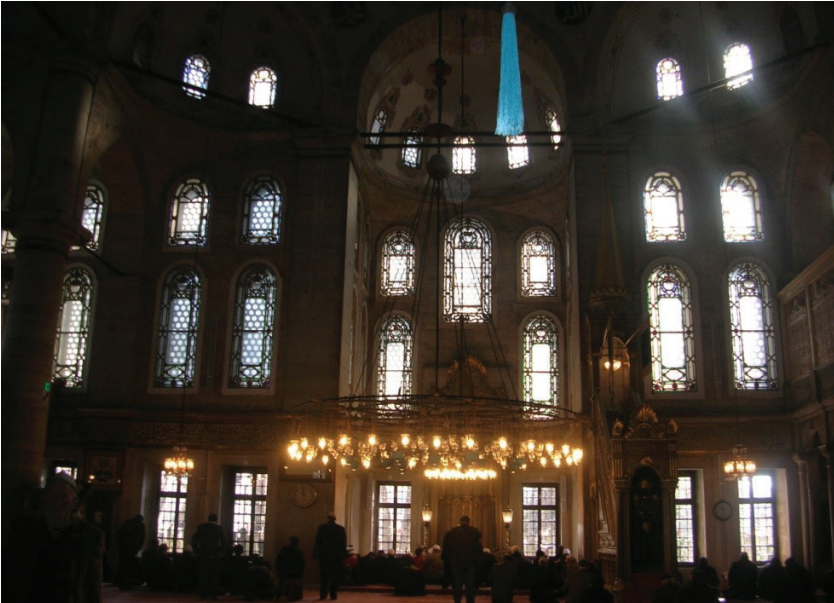
10 Külliye'deki diğer ekler ve onarımlar için bkz. Ayvansarayı, 2001, 333-336.

Res. 7 - Eyüp Camisi, minarrelor.
(S. Derin, 2015)

Res. 8 - Eyüp Camisi, harim.
(S. Derin, 2015)

Res. 9 - Eyüp Camisi, mihrap duvarı. (S. Derin, 2015)

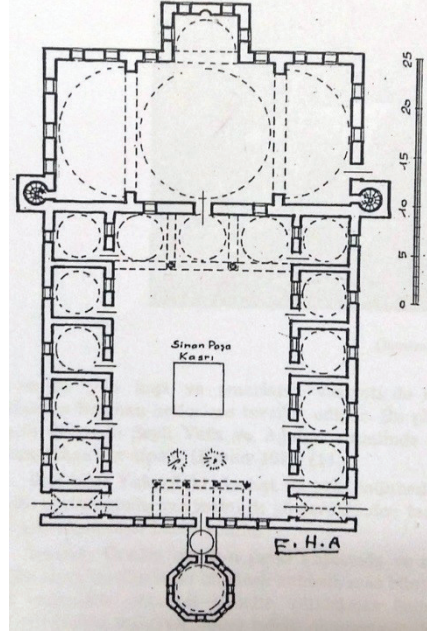
◀ **Res. 10 -**
Eyüp Camisi, minber.
(S. Derin, 2015)

▼ **Res. 11 -**
Eyüp Camisi, harim kubbesi.
(S. Derin, 2015)

anlatılmaktadır. Bu minareler, yeni cami yapılırken aynen muhafaza edilmiştir. Bundan başka, caminin önündeki avluda Sinan Paşa'nın fevkâni kasrının bulunduğu, altında Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın yaptırdığı şadırvan havuz ve avlunun iki tarafında medrese odalarının bulunmakta olduğu aktarılmaktadır. Aynı kaynak eski caminin pek çok defa padişahların himmetiyle onarıldığından bahsetmekte fakat ayrıntıya girmemektedir. Daha sonra bu ilk cami 1766 depreminde onarılmayacak kadar hasar gördüğünden 1798 tarihinde bugün mevcut yapının inşasına başlanmıştır. Bina emini Uzun Hüseyin Efendi olan yeni caminin inşaatı 28 ay sürmüştür. 1800 yılında III. Selim cuma namazı kılarak camiye ibadete açmıştır.¹¹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan bir belge söz konusu bilgilerin bir kısmını aydınlatacak niteliktedir.¹² Belge tarihsiz olmasına karşın, ilk sayfasındaki tasnif numarasının altında, III. Selim zamanına aidiyeti belirtilmiştir. Sadrazam tarafından padişaha yazılan belgeye göre cami-i şerifin kubbelerinde, içinde ve dışındaki bazı mahallerde ve özellikle mahfil-i hümayunda zaman içinde meydana gelen eskime ve tahribatlar dolayısıyla onarım gerekmektedir. Belgede, daha önce kaynaklarda söz edildiği gibi bir depremden bahsedilmemektedir. Bu durum caminin 1766 depreminden hemen sonra değil, yaklaşık 20 sene sonra tamirine başlanmasıyla açıklanabilir.¹³ Belgenin devamında caminin mimar ve memur ağalar tarafından keşfinin yapılmasına, iki taraftaki yarım kubbelerin yenilenmesine karar verilmiştir. Belgeden anlaşıldığı üzere yıkılan Eyüp Camisi, merkezî kubbe etrafında yarım kubbelerden oluşan bir plana sahiptir. Bu anlatım, eğer doğu ve batı yönlerde birer yarım kubbeden bahsediyor ise, Ayverdi'nin çizdiği restitüsyon planı büyük ölçüde doğrudur.¹⁴

Res. 12 - İlk Eyüp Camisi Restitüsyon Planı. (E. H. Ayverdi, 1953)

11 Bkz. Ayvansaraylı, 2001, 334.

12 BOA. AE. SSLM. III, 419-24024.

13 Söz konusu inşaatla ilgili ulaşılamayan bazı belgelere Mazlum çalışmasında yer vermektedir. Buna göre 1766 depreminde yapı zarar görmüş, yıkılıp yeniden yapılmıştır. Belgeler caminin temelleri için Karamürsel'den od taşı ocaklarından "çifte taban" gönderilmesi için yazılan hükümlerdir. Od taşı, çifte taban gibi inşaat terimleri ve camiye ilişkin bölümler için bkz. Mazlum, 2011, 89-91.

14 Ayverdi'nin fikrine bir itiraz da Eyice'den gelmektedir. Eyice'ye göre Evliya Çelebi mihrap

Ancak yan kubbelerin sayısı, yönü ve büyüklüğü ile ilgili net bilgiye yer verilmemektedir. Belgede bundan başka “mahfil-i hümayun kubbesinin” yani merkezî kubbenin tamir ya da yenilenmesiyle hasarların giderilemeyeceği ve tehlike arz ettiği için caminin yeniden yapılması önerilmektedir. Bunun üzerine mimar ağa, sadrazam huzuruna çağırılmıştır. Mimar ağa ile birlikte *Yani Kalfa* ve *Kofyanoz Kalfa* adında iki kişi getirilerek kendilerine durum tekrarlatılmıştır. Belgenin devamında, caminin yeniden inşasının kabulü halinde yeniden keşif ve muayene yapılarak onarım bedelinin belirlenmesi, “resm-i ahar” yani plan ve projesi çizilerek iki adet plan sureti ve iki adet masraf kaydı ile yeniden yapılması söz konusu edilmektedir. (Res.13)

Hadika’da anlatıldığı kadarıyla caminin inşası 1798-1800 yılları arasında olmuştur. Buradan hareketle sözü edilen mimar ağanın da mevcut çalışmalarda verilen bilgilere göre *Mehmet Arif Ağa* olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Mimar Mehmet Arif Ağa 1791-93 ve 1796-1800 yılları arasında iki kez hassa baş mimarlığı görevinde bulunmuştur. Küçüksu Kasrı, Beşiktaş Sahil Sarayı, Sadabad Sarayı’nda yapmış olduğu onarımların yanı sıra Üsküdar’daki Selimiye Kışlası’nın da mimarındır.¹⁵ Bunlardan başka bilinen pek çok yapıda daha onarım gerçekleştirmiştir. *Yani Kalfa*’dan ise mevcut çalışmalarda bulunan bir listede *mimar halifesi* olarak bahsedilmektedir. Rum ya da Ermeni asıllı olduğu tahmin edilen *Yani Kalfa*’nın, XIX. yüzyıl başına ait listede ölmüş olarak gösterildiği bilinmektedir.¹⁶ İsminin anlamı “kör” manasına gelen *Yani Kalfa*’nın bir gözü görmediği için bu sıfatı almış olduğu düşünülmektedir. Mısır’da inşaat deneyimi kazandığı için *Mısırlı Yani Kalfa* olarak da anılmıştır.¹⁷ Mimarın son dönem Osmanlı inşaat organizasyonlarının ve örgütlenmelerinin yapısından kaynaklanan yarı özel yarı devlet güdümlü çalıştığı, araştırmacıların yaptığı arşiv çalışmalarından öğrenilmektedir. Kendisinden birtakım belgelerde “tüccar kalfa” olarak bahsedilmektedir.¹⁸ *Yani Kalfa* gibi *mimar halifesi* olduğu anlaşılan *Kofyanoz Kalfa* hakkında ise şimdilik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak çalışmalar bu iki mimarın XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında yaşamış az sayıdaki gayrimüslim mimar arasında olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar gayrimüslim mimarların sayısının XIX. yüzyılda arttığına dikkat çekmektedir.¹⁹

Bu tarihten sonra, yeni yapılan cami birtakım onarımlar daha geçirmiş olmalıdır.

tarafında bir yarım kubbe ve harim kubbesinden bahsedip, yarım kubbelerden bahsetmediği için dikdörtgen planlı bir cami restitüsyonu düşünmek doğru olamaz. Ayverdi’nin çizdiği restitüsyon planı ve Eyice’nin yazısı için bkz. Ayverdi, 1953, 217; Eyice, 1995, 9-12.

15 Bkz. Can, 2002, 32.

16 Can’a göre listede 52 mimar halifesinin adı geçmektedir. Bunlardan yalnızca *Yani Kalfa* gayrimüslimdir. Bkz. Can, 2002, 51.

17 Bkz. Şenyurt, 2011, 219.

18 Mısırlı *Yani Kalfa* ve geç dönem Osmanlı inşaat örgütlenmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Şenyurt, 2011, 220-223.

19 Bkz. Can, 2002, 51.

سنکلو کرمانه مرابانو اورانلا اولموش ایشیم
حضرت ابی ایوب غازی و بیاضاری علیه رحمة اللہاری جامع شریفک فیه ری دودون و بیوسون و بیون جلالی و بیوسون
مخلفها یون مردوخه ایه محتاج میر اولدی لدی اولتا زمینه اراده سنیه معلوم اولقدن اسی طبعی شریعت ارسال سلطان
مأمور و معارفنا معطله کتبی و معانی و مفردات اوزده و فتری ترتیب اولوب ائجه بوصورت تعبیرون عبارت اولموش
دقت اولدیجی حالده جامع شریف اوزریک طریقون نیم قه لریک تجدیینه منوط و بوجمله تجدییر دخی اساتیک تمثیله
منوط اولدیجی بیلدی اولدیجی دارالسعادة الشریفه لری اغلی کاتبی ائدیجی بی ری طرف جاگری کلوی اخبار و معارف
قوللریک تحذیر ویت و هتای تینه ائدیجی افاده و اشعار ایکنه ناز معارفنا تور دلیوب کندیبه تأکیدله یانی بیوسون
دخی جیب و بیلر اسال و مخلفها یون قبه ی تجدییر و یا تجدییر ایله کرکی کبی کبالت ایلجک صورت نجهله اولموش بیوسون
تحقیق و افاده ایلدی تینه اولوب اندر دخی کرکی کبی معانیه دن صحر قبه مذکوره و هر طاری اولدی ایدکندن هر نوجمله
تعییر و تجدییر اولننه سات کبالتیه کبی ظاهر و جامع مذکور اینه فدیعه دن اولوب فی اوصول رسالت اساسی دخی
اولماق جهله معاذ الله تعالی مخالفتی باهر اولقدن اسی تعبیرون صکره دخی سلومله و فوضی تجدییر عبارت اولننه صفتی
انها و مجردا انطباعه محتاج اولدیجی انیا ائدیجی جامع مذکورک مجردا ائدیجی لوزم کجک سوزج کتبی معلوم ایلدیجی صفتی اولدیجی
کتبی خونی تینه اولوب بیلر معانیه و کتف و مفرد کفایه نوب ایله رسم اهر اوزده بنا افاده جهله مصارفک بقعه جهله
ترتیب و بر قطعه رسیده جامع شریف مذکورک هیت مجوده سنک و بکر قطعه رسمی تقسیم ایلدیجی ناز منظورها بولدیجی
ایسون ذکر اوظان ائدیجی قطعه دینه و ای عدو رسم معروف حشو اولدیجی فدیجی جامع شریف مذکورک بروجه شروع ایلدیجی
تعییریه اهتمام اولننه عدم بیانت اساسی جهله و سوسه دن بری اولدیجی معارفنا و سفردان بقعه لوح افاده لر بر
اولدیجی کتف جامع شریف مذکورک تجدییر جمله خیرانه فاعده اولدیجی سحر انا زو جانیه اکت اولدیجی افاده لر بر
مسلمه بطور حسیه اولدیجی سفیره لری اشعار اولدیجی جمله زمان عاریقه ائدن ملکا لر لری ایشیم شریعت وار جمالی
و هو دیر اوسیه مظربده هتایجی مؤقتی موجب اولدیجی بیلر و بوجمله اشعاره ایلر دن مهور جاگری دقت کرکی
ملکا لر لریک خیرت و صلانه و عبت نامه لری مجزوم عیلام اولوب علی اونیوس هنات سارمه به رحمانی و کار اولدن
بویه بر ماده خیرت بهت علیه بادشاهانه لری بیدریغ و سزاوار بویه ری طرف بالندن مستطابقی سوسیه اولدیجی ایشیم
نمودار اولدیجی معلومها بولدیجی بولدیجی بو خصوصده نجهله اراده سنیه شاهانه لری متعلقه اولور اسی جامع اولدیجی
سنکلو کرمانه مرابانو اورانلا اولموش ایشیم

Res. 13 - III. Selim zamanında yapılması düşünülen onarımları konu alan belge.

Fakat bu konudaki kaynak ve bilgiler sınırlıdır. Kaynaklara göre, 1800 yılında cami ikinci kez yapıldıktan sonra, 1823 senesinde yıldırım çarpması sonucu minarelerden deniz tarafında olanının şerefesinden yukarısı yıkılmış ve yeniden yapılmıştır.²⁰

13 Zilkade 1263 / 23 Ekim 1847 tarihli bir keşif defteri, türbe, cami ve diğer pek çok müstemilatın onarımına ilişkindir. Defterin cami ile ilgili kısmı, yağmur suyunun son cemaat yerinden içeri sızması sebebiyle saçakların alt yüzüne yağlı boyalı teneke oluklar ve boru eklenmesi ile cami içindeki kırık camların değiştirilmesi hakkındadır. Merdiven ve muslukların boşalan yerlerinde derz yapılması da onarımlar arasındadır.

20 Şevval 1281 / 18 Mart 1865 tarihli keşif defterine göre, külliyeinin pek çok yapısı onarım geçirmiştir.²¹ Onarım için ilk keşfi *Nikoli Kalfa* adında bir mimar yapmıştır. Ancak daha sonra türbenin de onarımı gerektiği için ikinci ve daha kapsamlı bir keşfe ihtiyaç duyulmuştur. Bu ikinci keşfi ise *Hacı Anesti Kalfa* yapmıştır. Onarım masrafları ilk keşifte 10.644 buçuk, ikinci keşifte 32.599 buçuk kuruştan toplamda 43.244 kuruştur. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla ilk keşiften sonra külliye onarım geçirmiş, ancak tamiratın kapsamı büyütüldüğünden kayıt altına alınmayan bazı onarımlar daha yapılmıştır. Yapılan yeni onarımlar ikinci keşfe dâhil edilmiştir. Bu ikinci keşfe dâhil edilen ilk faaliyet, caminin iç avlusunda yapılan birtakım onarımları kapsamaktadır. Avludaki çeşmeler için çinko oluk yenilemesi, büyük çinko sandık yenilemesi, yine avludaki büyük pencerelerde yarım dairesel çerçevelerin yapılması, avlu içindeki suyolları ve dış avludaki şadırvanın onarımı yapılan işler arasındadır. Keşfe göre, hünkâr mahfilinin yaldızlı kafeslerinin yenilenmesi, avlu saçakları ve buradaki bazı yerlerin halis harçla nakışlı olarak yenilenmesi, mahfile çıkan koridor üzerinde bulunan camların bazı yerlerinde onarımlar gerekmektedir. Ayrıca minare bitişiğinde bir ahşap bölme bulunduğundan, bu bölme harap olduğu için yıkılıp yerine kerpiç tuğla ve halis harçla sıvalı yeni bir bölme yapılmasından bahsedilmektedir. Caminin içinde tel kafesler olduğu belirtilmekte ve bunların çerçevelerle yenilenmesi istenmektedir. Söz konusu kafeslerin, camiye içerden çevreleyen galerilerde yer alan kadınlar mahfili olması olasıdır ve buralara ahşap kafesler yapılması düşünülmüş, ardından da kafes yapılacak malzemelerin ölçüsü verilerek fiyat hesabı yapılmıştır. Avlu batı kapısının “pabuçluk” şeklinde belirtilmiş bölümün bağdadi tavanının çürüdüğü için kaldırılarak yerine ahşaptan yeni bir taban ve Sinop latasından giriş yapılması, bağdadi ve üzeri halis harçla üç kat sıvalı, kireçli ve kalemişi nakışları bulunan ortası çöktürmeli tavan yenilemesi düşünülmüştür. Saman siva üzerine mevcut kurşunları yeniden kullanmak suretiyle kubbelerin ya da saçakların yenilenmesi de yapılacak işler arasındadır.²² Devamında iç ve dış avlu kapılarının alt kısımlarının çürüdüğü, çürüten

20 Bkz. Ayvansarayı, 2001, 334.

21 BOA. EV. d, 19426.

22 Defterde söz konusu onarım şu şekilde anlatılmaktadır: *Câmi '-i şerif garb tarafı kapısı önünde pabuçluk üzerinin ahşab sakfı ile tahtının Bağdadi tavanı çürümüş olduğundan fesh olunarak mevcüd beden duvarları üzerine onluk kirişden batırmak taban ve Sinob latasından giriş ve ellilik Dervine'den(?) mahya ve tam yenedünyadan göğüsleme ve mikrâs ve üzeri nısf derece enkâziyla mahlût latadan mertek ve kezâlik enkâziyla ağa tahtasından kaplı ve samanlı sıvalı*

kısımların kesilerek dışbudak ağacıyla yenilenmesi ve bu demir asma kapıların birinin komple değişmesi, diğerlerinin yağlı boya ile boyanması keşif defterine kaydedilmiştir. Ardından buradaki malzemelerin miktarı ve fiyatı not edilmiştir. Yine, caminin büyük ve küçük kubbeleri etrafındaki alçıdan havale pencerelerinin cam ve çerçeveleri çürüdüğü için bazılarının değiştirilmesi, bazılarının ise yarıdan itibaren onarılması; kubbelerde, bunları taşıyan payelerin ve minarenin alt kısımlarında halis harçla derz doldurulması öngörülmüştür. Son olarak hünkâr mahfiline giden fevkanî koridor üzerinde bulunan pencere, çerçeve ve kafeslerinin çürümüş olması sebebiyle meşeden üretilen boyalı çerçeve ve kafeslerin yenilenmesi diğer bir onarım işidir.²³

Halil Rıfat Paşa imzasını taşıyan 8 Cemazeyilahir 1317 / 14 Ekim 1899 tarihli bir belgede caminin keşifler sonucunda bazı mahallerinde onarıma ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir.²⁴ Onarım bedeli mecredi 19 kuruştan 30.754 kuruştur. Belge, kurşun, hatıl ve derz tamiratını yapacak olan müteahhitlerin bu fiyat üzerinden yapacağı iskonto ile ilgilidir. Aynı onarıma ilişkin bir grup belgede²⁵ de bu onarımdan noksan kalan kısımların bir an önce onarılması ve hünkâr mahfilinin mefruşatının yenilenmesinden bahsedilmektedir. Belgelerde türbenin de onarımı söz konusu olduğundan onarım bedeli net olarak bilinmemektedir. Bu onarımın 1894 yılında meydana gelen büyük depremde aldığı hasar sonucu yapılmış olma ihtimali yüksektir.²⁶

Sonuç

Fatih döneminde inşa edilmiş ve İstanbul'un inanç merkezi haline gelmiş külliyeinin parçası olan cami, orijinal mimarisini koruyamamıştır. İlk yapılan cami, muhtemelen mevcut kaynaklarda ve tam olarak açık değilse bile belgelerde geçtiği gibi merkezî kubbenin iki tarafından yarım kubbelerle desteklendiği plan şemasına sahiptir. İkinci kez inşa edilen bugünkü Eyüp Sultan Camisi'nin ise, ilkinin 1766 depreminden sonra ağır hasar alması sonucu, yaklaşık 20 yıl sonra yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. İnşaati, yapının mimarı olması muhtemel *Mimar Mehmet Arif Ağa, Yani ve Kofyanoz Kalfalarla* birlikte gerçekleştirmiştir. 1800 yılında tamamlanan ikinci yapı 1865 yılında bir onarım geçirmiştir. Bu onarımın daha çok tefrişat ve süslemelerdeki yenilemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. 1899 yılında yapılan onarımın ise 1894 tarihinde meydana gelen büyük deprem sonrasında yapıldığı ve daha çok, muhtemelen tehlike arz ettiği için, bazı yerlerin zorunlu olarak tamirinin gerçekleştirildiği görülmektedir.

ve noksânî ilâve olunarak mevcûd kurşun fersli sakf tecdîdî ve tek Abana'dan mehanger(?) ile yarmalı Bağdadîli ve üzeri hâlis harcıyla üç kat sıvalı ve kireç ile kalem nakışlı ve ortası çökertmeli tavan tecdîdî...

23 Osmanlı inşaat terimleri ve uygulama teknikleri kapsamlı ve başlı başına bir çalışma alanı olduğundan ayrıntılara yer verilmemiştir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mazlum, 2011; Sönmez, 1997.

24 BOA. BEO, 1404-105232-1.

25 BOA, İ. EV, 26-51-1,2,3.

26 Yapının 1894 depreminde hasar gördüğü bilinmektedir. Bkz. Özkılıç, 2015, 480.

KAYNAKÇA

- Ayvansarayı, H. (2001). *Hadikatü'l Cevami-İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*. (A. N. Galitekin, Haz.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fâtiḥ Devri Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mimarisinde Fâtiḥ Devri* (Cilt 3). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Can, S. (2002). *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cantay, G. (2000). Eyüp Sultan Külliyesi. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozumu IV* (s. 157-163). Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.
- Cantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Cezar, M. (1963). *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler* (Cilt 1). İstanbul : Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri Yayınları.
- Eyice, S. (1995). Eyüp Sultan Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, 9-12.
- Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (Dü). (2004). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Kuran, A. (1994). *Eyüp Külliyesi*. Haz. T. Artan , (s. 129-135), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Mazlum, D. (2011). *1766 İstanbul Depremi- Belgeler Işığında Yapı Onarımları*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Özkılıç Küçükaliyoğlu, S. (2015). *1894 Depremi ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sönmez, N. (1997). *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri sözlüğü*, İstanbul: YEM Yayın.

Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Arşiv kaynakları

BOA., EV. d. 19426

BOA., BEO. 1404-105232

BOA., İ. EV. 26-51

BOA., AE. SSLM. III, 419-24024